

Zeg eens nee tegen een survey, deel II

Lekker rotzooien met relaties tussen variabelen

[Verschenen in: *Sociologie Magazine*, 2011, jrg. 18, no. 2]

Peter Achterberg en Dick Houtman

Sinds de sociografie in de jaren vijftig plaatsmaakte voor de sociologie is het ‘tellen der neuzen’ verdrongen door onderzoek naar ‘de effecten van variabelen op andere variabelen’. De in dergelijk onderzoek gemaakte causale veronderstellingen zijn bijna onontkoombaar problematisch en aanvechtbaar, hoezeer sociologen bij de analyse van one-shot-surveydata ook gebruikmaken van causale analysetechnieken. Het lijkt geen twijfel dat een vroeg geboortecohort slechts de oorzaak van iemands religiositeit kan zijn, maar in de regel ligt het een stuk minder duidelijk en zeggen gebruikte causale ordeningen meer over wat sociologen geloven dan over wat waar is. De meesten van hen praten gewoon degenen na door wie zij zijn opgeleid, tonen zich tevreden dat zij geen last meer hebben van twijfel en meningsverschil, en interpreteren dit zelfs als ‘wetenschappelijke vooruitgang’ of ‘cumulatie van kennis’.

Wie een dergelijk intellectueel conformisme problematisch vindt, moet zijn of haar wetenschappelijke geloofsovertuigingen op de proef stellen. Dat kan heel eenvoudig door eens een kijkje elders in de sociologie te nemen. Blootstelling aan pluralisme is volgens de godsdienstsocioloog Peter Berger immers het beste medicijn tegen geloof. Wie hiertoe bereid is, blijkt er inderdaad nog een hele toer aan te hebben om niet van zijn of haar geloof te vallen, zelfs waar het gaat om iets triviaals als de vraag welke van twee variabelen de ‘onafhankelijke’ en welke de ‘afhankelijke’ is. Zo menen onderwijssociologen sinds Bernstein en Bourdieu te weten dat de op kinderen overgedragen culturele codes een grote invloed hebben op het door hen bereikte opleidingsniveau (en het bovengenoemde causaliteitsprobleem speelt dit onderzoek nauwelijks parten). Politieke sociologen ‘weten’ opmerkelijk genoeg echter precies het

omgekeerde: dat het opleidingsniveau onontkoombaar een ‘onafhankelijke variabele’ is, die ‘bepaalt’ welke cultureel-morele ‘attitudes’ mensen er op nahouden. Waarom zijn zoveel sociologen bereid om dat soort dingen zomaar te geloven? Zo’n gezapig intellectueel conventionalisme mag in het religieuze domein dan de aangewezen basishouding zijn, in de wetenschap vormt het een sta-in-de-weg in de jacht op kennis, die niet zonder systematische twijfel, scepsis en kritiek kan. ‘Effecten van variabelen op andere variabelen’ zijn in de praktijk meestal helemaal geen ‘causale effecten’, maar simpelweg ‘relaties tussen variabelen’ – niet niets, maar wel minder dan men vaak pretendeert.

Sociologen proberen deze problemen van causale ordening op te lossen door middel van paneldata, maar gaan daarmee voorbij aan het nog belangrijkere probleem dat een sociologie die zich slechts druk maakt over effecten van variabelen op andere variabelen intellectueel gezien sowieso geen knip voor de neus waard is. Dat valt prima te illustreren aan de hand van een (non-)discussie tussen Dronkers, De Graaf en Kalmijn in het tijdschrift *Mens & Maatschappij* over de vraag of de relatie tussen IQ en echtscheiding positief dan wel negatief is. Als het immers waar is (en dat is het, afgaande op een grote hoeveelheid empirisch onderzoek) dat in het westen intelligente mensen (hoog opgeleiden) meer belang hechten aan individuele vrijheid, zowel voor henzelf (idealen van persoonlijke groei) als voor anderen (tolerantie ten aanzien van non-conformisme), dan maakt het immers niets uit of de genoemde correlatie positief of negatief is. In dat geval is de belangrijkere theoretische vraag immers of intelligentie c.q. een hoog opleidingsniveau enerzijds via het belang dat men hecht aan de eigen vrijheid de kans op echtscheiding vergroot en deze kans anderzijds verkleint via de neiging om ook anderen (ongetwijfeld inbegrepen de eigen levenspartner) deze vrijheid te gunnen. De rol van dergelijke verklarende mechanismen wordt in het Nederlandse sociologisch onderzoek tegenwoordig echter nauwelijks nog empirisch onderzocht – er worden vooral theoretische veronderstellingen over gemaakt (vergelijk de discussie van een van ons beiden met Rafael Wittek en Christian Bröer in het tijdschrift *Sociologie*, 2010, no. 1)

Juist het feit dat de twee zonet genoemde theorieën tegengestelde effecten van intelligentie c.q. een hoge opleiding voorspellen, maakt duidelijk dat ze heel goed allebei houdbaar kunnen zijn en elkaar dus geenszins uitsluiten. Zelfs wanneer de genoemde

correlatie tussen IQ en echtscheiding exact nul is, kan dat dus net zo goed betekenen dat ze allebei houdbaar zijn als dat ze dat allebei niet zijn. Het simpelweg onderzoeken van 'relaties tussen variabelen' is daarmee intellectueel gezien betekenisloos, of men dit nu doet met SPSS, STATA, R, M-PLUS of welke andere software dan ook. De onophoudelijke nadruk van sociologen op het belang van betere statistische analysemethoden, betere software en betere data onderstreept dan ook slechts dat zij hun eigen vak, dat ooit veel meer behelsde dan alleen maar statistiek en methodologie, niet meer beheersen. De suggestie dat sociologen niet meer behoeven te doen dan met surveys de 'oorzaken en gevolgen' van sociale verschijnselen inventariseren, komt dan ook verontrustend dicht in de buurt van een pleidooi om het vak maar gewoon helemaal op te heffen.

Eigenlijk durven wij de stelling wel aan dat de sociologie in Nederland inmiddels al vrijwel niet meer bestaat. Wij onderschrijven wat dat betreft het treurig stemmende oordeel van de Groningse hoogleraar Rafael Wittek, wetenschappelijk directeur van het ICS, die er tijdens een bijeenkomst over de toekomst van de sociologie op 18 maart 2004 al op wees dat de meeste Nederlandse sociologen tegenwoordig weinig meer zijn dan een soort boekhouders. Zij dromen zich graag af op 'wetenschappelijke vooruitgang' en 'cumulatie van kennis', maar de waarheid is prozaïscher. Zij halen niet meer het intellectuele niveau dat Paul Lazarsfeld reeds voor de Tweede Wereldoorlog wist te bereiken. Die begreep tenminste nog dat relaties tussen variabelen niets betekenen en legde daarom in zijn essay 'The Art of Asking Why' (1935) de basis voor de latere elaboratieanalyse. Lazarsfelds uitgangspunt is dat een relatie tussen twee variabelen nooit het eindpunt van een onderzoek kan zijn, maar altijd het startpunt moet zijn. Daarom liet onze Rotterdamse collega Rinus van Schendelen, emeritus hoogleraar politicologie, zijn studenten vroeger week in week uit essays schrijven waarin zij tenminste een half dozijn verschillende verklaringen moesten bedenken voor een bepaalde relatie tussen twee variabelen. Natuurlijk zijn Lazarsfelds elementaire principes nog steeds in ieder goed methodologieboek te vinden, en natuurlijk worden ze ook heus nog wel eens toegepast in empirisch onderzoek, maar meestal doet men niet veel meer dan een serie controlevariabelen opnemen om te bezien of een gevonden statistisch verband dan nog steeds stand houdt.

Men kan natuurlijk treuren om wat er van de sociologie geworden is, maar men kan het vak ook proberen wakker te kussen en het hoge niveau van weleer trachten te herwinnen. Hiervoor pleit ook James A. Davis in zijn artikel ‘What’s Wrong with Sociology?’ (1994), waarin hij benadrukt hoeveel een aanpak als die van Lazarsfeld in het verleden aan de ontwikkeling van het vak heeft bijgedragen. Ook Davis meent dat sociologen moeten theoretiseren over het waarom van statistische relaties en hun theorieën daaromtrent systematisch moeten toetsen. Evenmin als hij zijn wij lid van die rare kerk die ‘tegen kwantitatief onderzoek is’. Wij zeggen echter wel volmondig nee tegen de onophoudelijke stroom van slecht survey-onderzoek en stellen vast dat wij hierin dus niet alleen staan (zie ook Uchen Bezimen’s artikel ‘Determinants of Age in Europe: A Pooled Multilevel Nested Hierarchical Time-Series Cross-Sectional Model’ in *European Political Science*, 2011, no. 1). Verdere investeringen in statistische scholing, zo is onze overtuiging, zullen de kwaliteit van het survey-onderzoek alleen nog maar verder ondergraven. Het is dan ook de hoogste tijd om weer eens onder ogen te gaan zien dat goede sociologie meer vereist dan statistiek.

Peter Achterberg en Dick Houtman zijn als universitair hoofddocent respectievelijk hoogleraar cultuursociologie verbonden aan het Centre for Rotterdam Cultural Sociology (CROCUS).